

ДОГАЂАЈИ УОЧИ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И ПЕСМЕ О ЊИМА

Ајсџракиј: У светлу догађаја који су претходили Првом светском рату, биће размотрена и улога комита – бораца за уједињење. Истражиће се особености песама које опевају комитски покрет. У тим песмама, насталим на југу Србије, казује се о борби полуформалних јединица – комита и њиховим драматичним сукобима и сударима са војскама које су на самом почетку 20. века крстариле око и преко границе која се налазила код места Ристовца.

Кључне речи: Догађаји, комитске песме, драматични сукоби, Први светски рат.

Југ Србије је најдуже остао под турским ропством. Тек 1914. године у Првом и Другом балканском рату овај тремеђни део ослобођен је Турака. Историја бележи да се тачно не може одредити време завршетка ратова против Турака, јер се након тих ратова креће у борбе Првог светског рата. Јужносрбијанцу је време између предаха на бојном пољу, између повлачења и напада, послужило да зачне песме или приче које ће касније народ певати, прилагођавати времену, потребама и мелодији краја у коме су се ови драматични догађаји одвијали.

Почетком 20. века јужне крајеве захвата комитски покрет који је деловао у Македонији, Прешевској кази и на Косову. „На комите се гледало као на борце за уједињење“ – истиче проф. Момчило Златановић у својој монографији *Пчиња*.

Врање и околина, као пограничне области, биле су раскрсница многих путева, самим тим, имале су изузетну геостратегијску и војно-политичку позицију у периоду од 1903. до 1912. године. Одатле је деловао Извршни одбор комитске организације. У време комитског покрета Врањски округ се граничио у широком простору с Турском. Прешево, Бујановац и цела Пчиња која је обухватала сто двадесет два села, у том периоду припадали су Турској. Ови крајеви, осим непрестаних борби и крвавих догађаја, трпели су утицаје различитих идеологија, језика и сукоба вера. Непрекидно је мотрила непријатељска пушка и отимала се о његове територије. Осим историје, песме о тим догађајима и сукобима, казују о пожртвованости народа ради очувања родног огњишта.

Најхрабрији међу комитама били су планинци – Пчињани, млади и снажни људи. Њих су предводиле војводе које су са својим четама учествовале у Првом балканском рату у октобру 1912. године у бици код Куманова. Године 1914. кад је почео Први светски рат придружују се српској војсци с којом учествују на Солунском фронту. Међу храбрим ратницима било је и жена које

је опевала песма. Помињу се имена чувених вођа: Јована Довезенског, Крсте Ковачевића, Стојана Корубе и других.

Вицеконзул у Скопљу, песник Милан Ракић у *Конзулским њисмима* (1905-1911) пише и обавештава јавност да је територија на којој делују комите, међу којима Крста Ковачевић, на граници између Србије, Бугарске и Турске.

Војвода Крста Ковачевић учествовао је у балканским и Првом светском рату. У бици код Куманова погинуло је много његових Пчињана. Године 1914. дошло је до опште мобилизације. Већ следеће, овај горштак се повлачи преко Албаније, у Драчу се разболео и Французи су га пребацили у Африку. Пролеће 1916. довело га је на Солунски фронт.

Овај ратник имао је богату архиву о комитском покрету у својој кући у Прешеву. Почетком Другог светског рата, запалио је кућу са архивским материјалом. По свему је био необичан: читање и писање научио је у комитском покрету Јована Довезенског, сусретао се са угледним личностима, као што су: краљ Петар I Карађорђевић, Никола Пашић, Стојан Протић и др.

ОСОБЕНОСТИ ПЕСАМА КОЈЕ ОПЕВАЈУ КОМИТСКИ ПОКРЕТ

Народне песме које су настале пре Првог светског рата, епског или лирског карактера, опевају догађаје и јунаке, њихову пожртвованост, смелост и истрајност. Дуге године робовања утицале су на менталитет, физичку и психичку конституцију и начин размишљања. Прожете филозофијом опстанка и останка на просторима који су другачије живели и развијали се, на вечитој међи култура, језика и вера, песме су документи о догађајима пресудним за опстанак српског југа, али и поетска сведочанства. Исписане језиком дијалекта, турцизама и других варваризма, звуче патином прошлих времена, славе херојску традицију и културу. Опева се у њима и српско и турско, градско и сеоско, неписмено и полуписмено становништво. Најчешћа тематика је борба, неизбежна и жустра, против насиља и туђинских утицаја. Кратким песничким сликама и припевима у стиховима различите дужине опевана је снага комита и њихова смелост у многим граничним сукобима. Трагика прожима стихове створене у драматичним акцијама. Страдују сви: и вође комита, аге и бегови, народ који трпи вишеструке зулуме. Сви су у страху од неизвесности. У најдраматичнијим тренуцима растанка због одласка у комите настале су песме туге и бола. Међу њима је песма под називом *Жали, Зарје, да жалимо*. Монолог младог ратника који одлази у комите препун је предосећања трагедије коју је народни песник градацијским низом слика опевао. Наводимо неке:

*Кад ће вештар да њодуне, Зарје,
кад ће вештар да њодуне,
немој кажеш: вештар дува, Зарје,
немој кажеш: вештар дува,
но да кажеш: моја душа, Зарје,
но да кажеш: моја душа!*

*Каг ће роса да зароси, Зарје,
каг ће роса да зароси,
немој кажеш: раг боја је, Зарје,
но да кажеш: моје слuze, Зарје,
но да кажеш: моје слuze!*

Звук иде испред слике, простира се брзином ветра, и доноси душу која пати вишеструким болом. Ветар – душа, роса – сузе, употребљене као везе, симболизују трагику. Дубље, у вишеслојним симболима, назире се бесконачност људске трагедије. Лирски тон прожет нарацијом и припевом имена Зарје, понављања на почетку и крају стихова, освајају осећања лирских јунака: поређење лица са сунцем у завршним стиховима предстаља основну поруку о незабораву. Туга, растанак, бол, снага да се издржи све, симболизована је у стиховима:

*Каг ће слунце да оїреје, Зарје,
каг ће слунце да оїреје,
немој кажеш: слунце іреје, Зарје,
немој кажеш: слунце іреје,
но да кажеш: моје лице, Зарје,
но да кажеш: моје лице!*

Својом силовитошћу и смелошћу комитски одреди и чете представљали су страх и трепет, не само турском, већ и српском становништву. Многе песме опевају немиле догађаје и крваве сцене које поједине комите испаштају. Муче их грехови о којима се исповедају и у исповестима кају. Такве су песме: *Млоіо сам іору одію, леле, Сїюјане, сине Сїюјане, Дојчо, синко Дојчо, іїи ми болан леіаш, Кажі, Јован море, кажі од шїю болан леіаш* и друге. У наведеним песмама, опевани су догађаји које су изустили актери кажњени предсмртном патњом. Они се исповедају мајци и догађаје сасвим верно дочаравају. Безгрешне људе кажњавали су смрћу, не обичном, већ мученичком. Пред очима су им слике трансформација невиних жртава у биљке које имају свој род:

*... младожења, мори нане, іїца црно іројзе,
а невестїа, нане, іїца дреновица іројзе.*

Тоном двоструког тужења народни певач је дочарао драматику људских душа, њихово психичко, а потом и физичко нестајање. Дуги монолози кајања опевани у песмама епског десетерца откривају, не само осећања, већ и слику времена које је доприносило, умногоме, таквом начину и односу према животу. Ту је мајка да опомене, опоменом уразуми сина који је у свом фанатизму чинио злодела недужнима. У песмама о трагици нестајања и природна осећања и реагује: густе шуме планинске, снажни ветрови и тешки снегови појачавали су дивљу снагу која тражи жртву. Жртвовање самих комита на живот који излази из скројених оквира представља врхунац драматике која је оставила трага и у песни, и у традицији.

Песме настале уочи Првог светског рата опевају и муслиманске јунаке како мушкарце, тако и жене. Скривена муслиманска лепота није измакла оштром оку народног певача, који опомиње каду да се клони сусрета са комитским четама. Апострофирање лепоте у песми указује на хуманост и дубоку мисао која је прожимала јужносрбијанског човека:

*Точи воду, кадо, бејај дома,
оздол иде, кадо, чеџа нова,
чеџа нова, кадо, све кумиџе!
Ге џи видив, кадо, алџан чело!*

Снага мисли коју покреће народни стваралац достиже врхунац у тужбалицама у којима наричу српске и муслиманске мајке. Бол за изгубљеним синовима не зна за језике и веру. У смрти су једнаки сви, у болу такође. Даљине одзвањају кукњавом, а горе ехом који се до неба уздиже. У болу учествује природа, животиње, ствари. Све границе су избрисане, као у песмама под насловом: *Оздол иде једно лудо младо, Зејнулову кућу бомбе расџурише.*

*Оздол иде једно лудо младо,
једно лудо младо убавенче.
Коња јаши – ћеремиде џадав,
џушку носи – све дворови џреје,
сабљу џаше – калдрма се џресе.
Право иде Јанину џрадину.
„Дај ми, Јано, једну кофу воду,
коњ да џије, јунак да се мије.
Ја не мођу од коњ да се скинем,
сејмени ме у руку ранише.
Дружина ме на коња качила,
дружина ми џуњу ојрнала,
дружина ми сабљу ојасала!*

Тужни тон у обраћању одјекује планинама, али рањени јунак не напушта дружину и идеју борбе. Помоћ коју тражи од Јане и кратка исповест, повратиће морал и физичку снагу као што је то случај са Боланим Дојчином у епској народној песми. Контрасне слике указују на силу и снагу којом је оличен и опеван млади јунак – „лудо младо“, „младо убавче“. Хиперболично-метафоричне слике које је народни певач створио у згуснутом лирском низу, са римама на крају, исказују дубоку народну жељу да се такав јунак сусретне са девојком Јаном. Љубавни мотив уграђен у стихове ове песме осликава менталитет људи које и у најдраматичнијим тренуцима искрена љубав враћа у живот.

Као и у овој, и кроз друге комитске песме провејава љубав исказана снажним метафорично-симболичним и градацијским сликама. Осећања су прожета догађајима који су неизбежни: целу ноћ млади комита проводи са својом женом, да би јој при одласку рекао колико га је бол због растанка сломио. Он није свестан свог бића: отишао је у планину, мисли су му у породици.

Нежна осећања извиру из срца планинаца, само их ћутање казује. Страх од неизвесности и двострука трагедија – лична и породична осликавају не више сурову и дивљу комитску крв.

У комитским песмама опевају се и трагедије муслимана, ага и бегова. Таква је песма *Зејнулову кућу бомбе расиурише*.

*Зејнулову кућу
бомбе расиурише.
Усијај, усијај, Зејнуло,
кућу да си видиш!*

*Зејнулова аџа
кајешан ја јаши.
Усијај, усијај, Зејнуло,
аџа да си видиш.*

*Зејнулову булу
кумише ју љубив.
Усијај, усијај, Зејнуло,
булу да си видиш!*

Тонем тужбалице саопштен је бол за погинулим муслиманом Зејнулом. Изгубио је све: живот, кућу, коња и жену. Туга бескрајна и људска.

* * *

Комитске песме настале у периоду пре Првог светског рата, својом вишезначношћу, мелодијом дијалекта и лирско-епском структуром откривају човека у временској стешњености, усковитлане сукобе, недовољно јасну концепцију живота и борбе. Патријархална строгост, суморна свакодневица, неупућеност у токове историјских кретања, испреплетеност догађаја – све су то кочице које спутавају горштаке да крену у своју визију живота. Песме о њима, испеване у једном даху, остају као песничка историја српског народа.

Stana Smiljkovic

LES ÉVÉNEMENTS À LA VEILLE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE ET LES POÈMES QUI LES CHANTENT

RESUME

Cette oeuvre traite les événements qui ont précédé la Première guerre mondiale, en mettant l'accent sur les poèmes provenant du sud de la Serbie. Les poèmes écrits dans le dialecte régional chantent la lutte des formations militaires semi-formelles – des «komite», leurs rencontres et batailles dramatiques avec les armées qui, au commencement de la XXe siècle, circulaient autour de la frontière qui se trouvait près de la localité de Ristovac.